

Wojciech Siwiak

Nowe ślady osadnictwa pradziejowego i historycznego na archeologicznej mapie Bydgoszczy

Prowadzone w latach 1998–2005 przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską w Bydgoszczy nadzory archeologiczne nad pracami ziemnymi przyczyniły się do zarejestrowania nowych, nieznanych wcześniej śladów osadnictwa. Uzupełniają je odkrycia przypadkowe, dokonane w trakcie obserwacji prac ziemnych nieobjętych ustawowym obowiązkiem poddania ich nadzorowi ze strony archeologa. Terytorialnie obejmują Bydgoszcz we współczesnych granicach administracyjnych, z wyłączeniem Starego Miasta. Rozgraniczenie takie podyktowane zostało skalą i charakterem prowadzonych badań archeologicznych. W obrębie miasta lokacyjnego przeprowadzono liczne prace wykopaliskowe i badania o charakterze ratowniczym. Badaniom poddano zabudowę i rozplanowanie miejskich działek lokacyjnych (głównie ich zaplecze gospodarcze), układy warstw osadniczych związanych z funkcjonowaniem ulic miejskich (drewniane nawierzchnie), mury miejskie wraz z fosą oraz obszar zajmowany przez zespół klasztorny Karmelitów. Efektem tych prac, z uwagi na ich skalę i uzyskane wyniki, poświęcone będą osobne opracowania.

Prezentowane poniżej nowe stanowiska archeologiczne z obszaru spoza-lokacyjnego miasta Bydgoszczy uzupełniają naszą dotychczasową wiedzę o skali i intensywności osadnictwa, w szczególności średniowiecznego, rozwijającego się w bezpośrednim sąsiedztwie ośrodka grodowego, a następnie miejskiego, stanowiąc dla niego bezpośrednie zaplecze gospodarcze. Spośród zarejestrowanych informacji dominują dane dotyczące znalezisk ceramicznych, rzadziej zaś innych grup zabytków, np. monet.

Wstępnie rozpoznano także rozwój przestrzenny miasta Fordonu, który do dnia dzisiejszego nie doczekał się planowych badań archeologicznych.

Zasób danych do jego dziejów w dalszym ciągu opiera się wyłącznie na badaniach historycznych i wciąż nielicznych danych archeologicznych.

W przypadku nowo odkrytych śladów osadnictwa, zlokalizowanych w większości przypadków na terenach obecnie zabudowanych, nadzór archeologiczny i bieżące obserwacje prac ziemnych stają się jedyną możliwością poszerzania zasobu informacji o stanowiska dotychczas nieznane, wzbogacające archeologiczny i historyczny charakter osadnictwa miasta Bydgoszczy.

Bydgoszcz, stan. 587, ul. Strzelecka.

Okoliczności: Budowa kanalizacji telefonicznej w 1998 r. Z warstwy humusu (ok. 0,2 m, pod którym naturalne piaski); ok. 30 m od skrzyżowania z ul. Piękną.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: 1 fragment naczynia glinianego.

Chronologia: II poł. XIII–XV w.¹

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 533, ul. Jagiellońska, na odcinku od ul. Gdańskiej do ronda Jagiellonów.

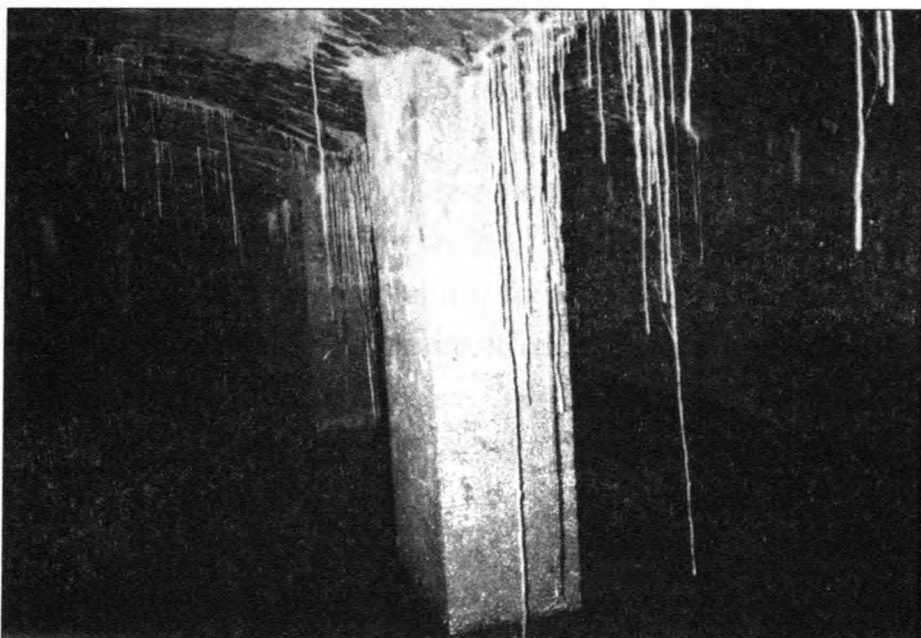
Okoliczności: Modernizacja ulicy w 1998 r.

Charakter stanowiska: Późnośredniowieczne i nowożytnie nawarstwienia osadnicze związane z Przedmieściem Gdańskim; relikty konstrukcji kamienno-ceglanych, będących pozostałością systemu wodno-kanalizacyjnego z przełomu XIX/XX w. Uchwycono przebieg kanału burzowego zbudowanego równoległe do ul. Jagiellońskiej, z odgałęzieniami biegnącymi wzdłuż ul. Pocztowej z wylotem w nabrzeżu Brdy i ul. Parkowej (ryc. 2). Z odkrytym systemem kanalizacji deszczowej można powiązać odsłonięte na początku lat 90. podziemne pomieszczenia znajdujące się pod ul. Jagiellońską, naprzeciwko kościoła Klarysek (ryc. 1).

Inwentarz: 484 fragmenty naczyń ceramicznych, 5 fragmentów kafli, 1 fragment dachówki, 1 przedmiot z żelaza, 18 szklanych pieczęci z butelek zasobowych, ok. 500 fragmentów szkielek, przeważnie z butelek z przełomu XVIII/XIX w.

Chronologia: XV–XX w.²

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Ryc. 1. Podziemne pomieszczenie odkryte w pobliżu kościoła Klarysek.

Ryc. 2. Wnętrze kanału burzowego po zerwaniu stropu. Fot. T. Zajączkowska.

Bydgoszcz, stan. 588, ul. Grudziądzka (na wysokości ul. Krótkiej).

Okoliczności: Budowa kanalizacji telefonicznej w 1999 r. Z wykopu pod przecisk pod ul. Grudziądzką.

Charakter stanowiska: Warstwy osadnicze związane z Przedmieściem Poznańskim. Maksymalna miąższość nawarstwień kulturowych 2 m.

Inwentarz: 21 ułamków naczyń glinianych, wśród których wyróżniono między innymi fragmenty wylewów, brzuśców i trójnóżki.

Chronologia: XVII–XIX w.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

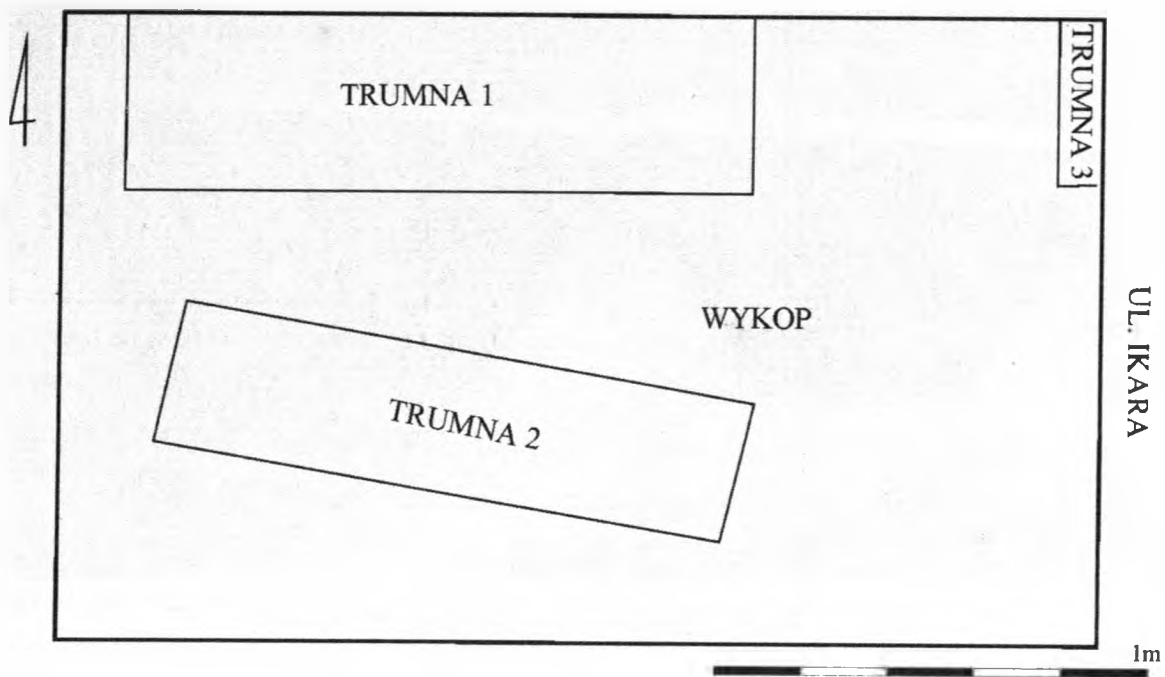
Bydgoszcz, stan. 596, ul. Ikara 11.

Okoliczności: Budowa kanalizacji telefonicznej w 1999 r.

Charakter stanowiska: Cmentarz żydowski. W wykopie pod studzienkę telefoniczną odkryto trzy trumny (ryc. 3–5), związane z funkcjonującym od II poł. XIX w. do II wojny światowej cmentarzem gminy żydowskiej i graniczącym z nim cmentarzem luterańskim. Odkrycie to pozwoliło na dokładniejsze uściślenie jego lokalizacji, gdyż do tej pory umiejscawiano go w okolicy ul. Szubińskiej 103. Poza wspomnianymi trumnami dokonano szczegółowych obserwacji w wykopach w najbliższym ich otoczeniu. Stwierdzono w nich obecność fragmentów ludzkich szczątków, zbutwiałych fragmentów drewna, ołowianych i żelaznych rączek oraz okuć pochodzących zapewne z naruszonych wcześniej prowadzonymi pracami ziemnymi pochówków. Przeprowadzone obserwacje pozwoliły na określenie przybliżonego zasięgu cmentarza i stworzenie dla niego strefy ochronnej. Trumny usytuowane były w osi E–W, na głębokości 1,6 m poniżej współczesnego poziomu trawnika. Zmarłych pochowano z głowami skierowanymi w kierunku zachodnim. Czas pochówku wstępnie określono na okres międzywojenny. Świadczyć o tym może sztuczna szczeka odkryta w trumnie nr 2 oraz ołówek i drewniana fajka w trumnie nr 1. Nie zachowały się natomiast tkaniny. Zarejestrowane w okolicach piersi zmarłych bryły skorodowanego żelaza można interpretować jako kłódki, obrzędowo wkładane do grobów zmarłych żydów, celem zamknięcia im drogi powrotu do świata żywych.

Inwentarz: 3 pochówki w drewnianych trumnach.

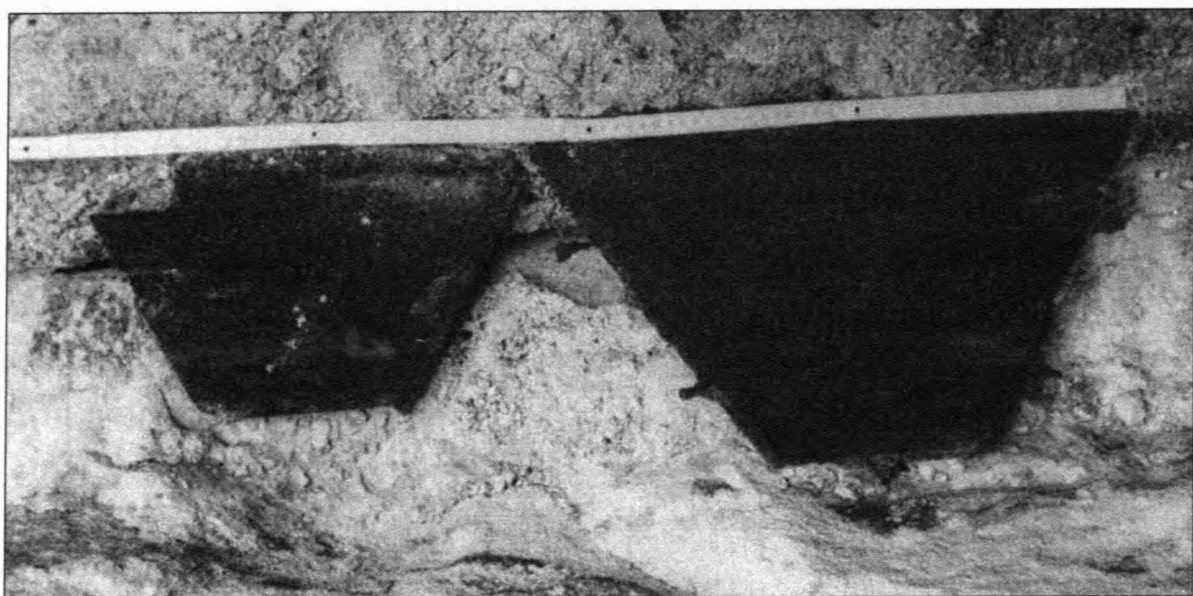
Chronologia: I poł. XX w.³

Ryc. 3. Usytuowanie trumien w wykopie.

Ryc. 4. Trumny w trakcie odsłaniania. Fot. W. Siwiak.

Ryc. 5. Boki odkrytych trumien. Fot. W. Siwiak.

Bydgoszcz, stan. 584, ul. Świętej Trójcy 7–11.

Okoliczności: Rozbiórka zabudowań fabrycznych Odlewni F. Eberhardta w 1999 r. W trakcie usuwania instalacji podziemnych z profilu wykopu (z nawarstwień kulturowych o miąższości ok. 1–1,2 m) i hałd zebrano reprezentatywnie fragmenty naczyń glinianych i szklanych butelek.

Charakter stanowiska: Warstwy osadnicze związane z Przedmieściem Poznańskim.

Inwentarz: 76 fragmentów ceramiki (utleniające, redukcyjne i szkliwione), 3 fragmenty porcelany, 1 fragment dachówki, 1 fragment kafla, 8 fragmentów butelek.

Chronologia: XV–XX w.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 589, ul. Sobieskiego (wykop wzdłuż ogrodzenia kościoła na placu Zbawiciela).

Okoliczności: Budowa kanalizacji telefonicznej w 2000 r.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: 1 fragment redukcyjnego naczynia glinianego.

Chronologia: XV–I poł. XVI w.⁴

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 590, ul. Raławicka 6.

Okoliczności: Budowa kanalizacji telefonicznej w 2000 r.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: 2 fragmenty utleniających naczyń glinianych zdobionych pasami angoby.

Chronologia: XVIII w.⁵

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz – Fordon, stan. 548, ul. Wyzwolenia.

Okoliczności: Budowa sieci gazowniczej w ul. Wyzwolenia w 2000 r. na odcinku ul. Celna – Bydgoska. Wykop przebiegał pod jezdnią, której funkcja w postaci wcześniejszego piaszczystego traktu, częściowo brukowanego, nie zmieniła się do dnia dzisiejszego. Usytuowanie wykopu pod jezdnią (brukowaną) pozwoliło na zarejestrowanie na znacznym odcinku nienaruszonych układów stratygraficznych. Dało to możliwość prześledzenia na podstawie zebranego materiału ceramicznego rozwoju przestrzennego Fordonu w kierunku północnym. Na najstarsze ślady osadnictwa, związane bezpośrednio z lokacją miasta w 1382 r. lub niedługo po niej, natrafiono w pobliżu kościoła p.w. św. Mikołaja. Jest to ceramika w ilości 20 fragmentów datowana na okres koniec XIV–I poł. XVI w. Brak śladów wcześniejszego osadnictwa potwierdza tezę o lokalizacji Fordonu na obszarze wcześniej niezasiedlonym. Maksymalna miąższość nawarstwień kulturowych ulicy – 1 m.

Charakter stanowiska: Nawarstwienia osadnicze związane z funkcjonowaniem miasta Fordonu.

Inwentarz: 240 fragmentów ceramiki naczyniowej, 3 fragmenty kafli piecowych, 10 fragmentów szkła oraz 3 przedmioty z żelaza.

Chronologia: XIV/XV–XIX/XX w.⁶

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 549, ul. Fordońska w Starym Fordonie.

Okoliczności: Budowa sieci gazowej w 2000 r., odcinek wzdłuż Spółdzielni Inwalidów „Twórczość”.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: Fragment cybucha jednorodnej fajki kaolinitowej, 2 fragmenty naczyń glinianych.

Chronologia: XVIII–XIX w.⁷

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 597, okolica ul. Czartoryskiego (ryc. 6).

Okoliczności: W trakcie spaceru z psem „Pantim” w 2000 r. Na powierzchni brukowanej uliczki prowadzącej od ul. Czartoryskiego nad bulwar nad Brdą.

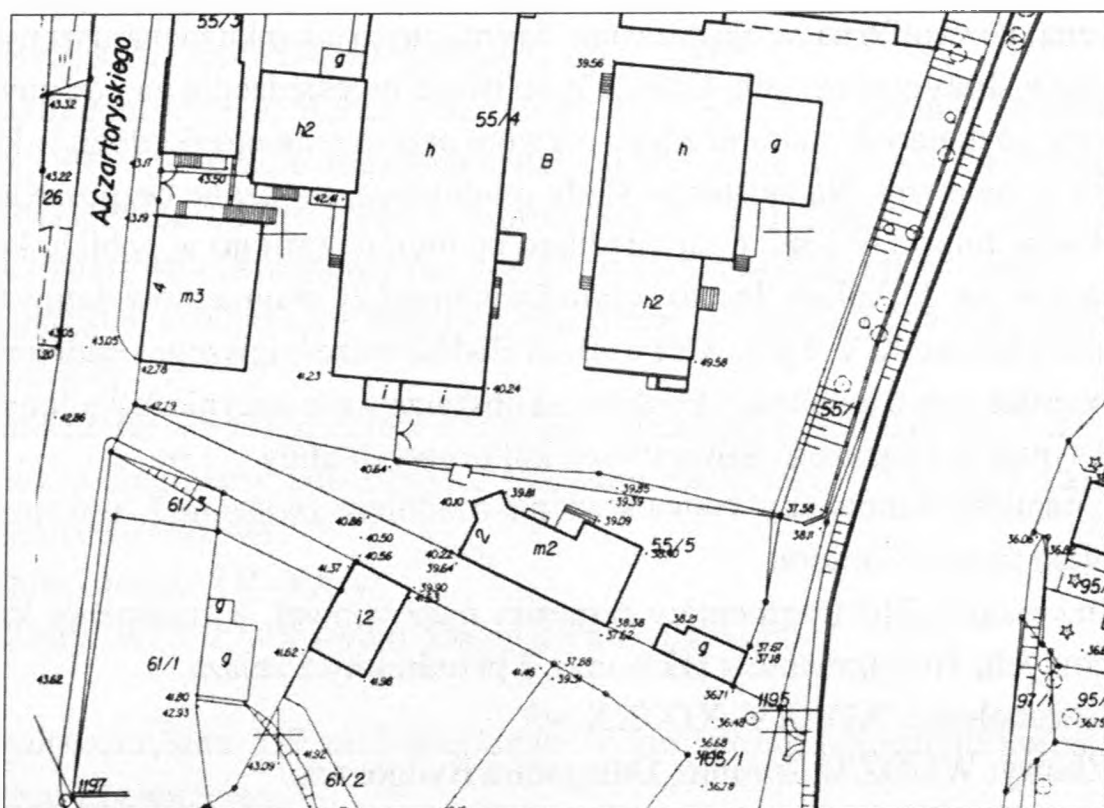
Znalazca: A. Siwiak.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: Żeliwny, odlewany pocisk do ręcznej broni palnej (hakownicy) kalibru 2,7 cm.

Chronologia: XV w.⁸

Zbiory: Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska w Bydgoszczy.

Ryc. 6. Lokalizacja stan. 597.

Bydgoszcz, stan. 550, Wyspa Młyńska.

Okoliczności: Badania wyprzedzające w 2000 r. Celem ich było rozpoznanie nawarstwień kulturowych na obszarze planowanej zabudowy pod parking i basen, związanej z adaptacją kompleksu młyńskiego (Młyny Rothera) na hotel. Pierwot-

nie Wyspa Młyńska składała się z trzech wysp, utworzonych z łąch rzecznych w szeroko rozlanym w tym miejscu zakolu Brdy. Badany obszar znajdował się na tzw. Wyspie Zachodniej, której południowy i zachodni brzeg, z niewielkimi zmianami, zachował się do dziś. Granicą wschodnią była naturalna odnoga rzeki, zwana Międzywodziem, oddzielająca Wyspę Zachodnią od Wschodniej (menniszej). Międzywodzie ostatecznie zasypano po 1945 r. Północny przebieg sięgał dzisiejszych mostów na ul. Focha, a w kierunku N–E odnoga rzeczna oddzielała ją od Wyspy Północnej, zlikwidowanej ostatecznie w czasach nowożytnych. W wyniku dokonanych obserwacji stwierdzono, iż zbadany archeologicznie obszar Wyspy Zachodniej w przeszłości nie nadawał się do zagospodarowania. Był nisko położony i zapewne cyklicznie zalewany przez rzekę. Wyspa Zachodnia, w odróżnieniu od Wschodniej, dopiero w czasach nowożytnych zaczęła być wykorzystywana (badany obszar), z przeznaczeniem na ogrody dla mieszczan. Poświadcza to pozyskany materiał ceramiczny, który datować można najwcześniej na wiek XVI. Łącznie założono 5 wykopów. Wykop I – warstwy przemieszane, chronologicznie najmłodsze. Pozyskany materiał wstępnie wydatowano na XIX–XX w., z ewentualnym uwzględnieniem końca XVIII w. Byłby to więc obszar najpóźniej wykorzystywany gospodarczo, gdyż najwcześniej od końca XVIII (?) w., z nasileniem w wieku XIX–XX, a więc zapewne bezpośrednio związany ze stojącym tu od połowy XIX w. kompleksem młyńskim. Analogiczna sytuacja odnosi się do wykopu V. Wykop II – warstwy kulturowe, podobnie jak w pozostałych wykopach, o charakterze nasypowym. Czas tego procesu odnieść można do końca XVII–XIX w. Wykop III – usytuowany prawdopodobnie w miejscu zasypanego tzw. Stawu Młyńskiego. Tłumaczyłoby to tak dużą miąższość nawarstwień, przekraczającą 3,5 m poniżej współczesnego poziomu bruku. Poziomu calca nie osiągnięto ze względu na zalewanie wykopu wodami gruntowymi. Proces nawożenia także łączyć należy z końcem XVII i XVIII w. Wykop IV – usytuowany najdalej w kierunku wschodnim. Warstwy o charakterze demolacyjno-gruzowiskowym. W warstwie I (przemieszanej) wystąpiła ceramika datowana na wiek XVI. Pozostałe warstwy (gruzowiskowe) łączyć należy z istniejącą w tym miejscu, a obecnie zniesioną, zabudową. W wykopie tym poziom calca miał wartość najwyższą, co sugerować może naturalne podnoszenie się terenu w kierunku południowym, którego wyższe usytuowanie tłumaczyłoby mniejszą miąższość warstw nasypowych z końca XVII–XVIII w. w stosunku do pozostałej badanej partii Wyspy Zachodniej.

Odrębnym zagadnieniem pozostaje, skąd przywożono ziemię do podnoszenia poziomu wyspy. Mając na uwadze jej charakter – próchnica (mierzwa), można zastanowić się, czy proces ten nie pozostawał w związku z intensyfikacją powstawania murowanej zabudowy mieszkalnej w obrębie Starego Miasta w XVIII w., zaprzestania wyrzucania odpadków bieżących bezpośrednio na swojej parceli (jej części gospodarczej), a także wywożenia błota i gnoju, i traktowania Wyspy Zachodniej (badanego jej obszaru) jako swoistego „wysypiska”.

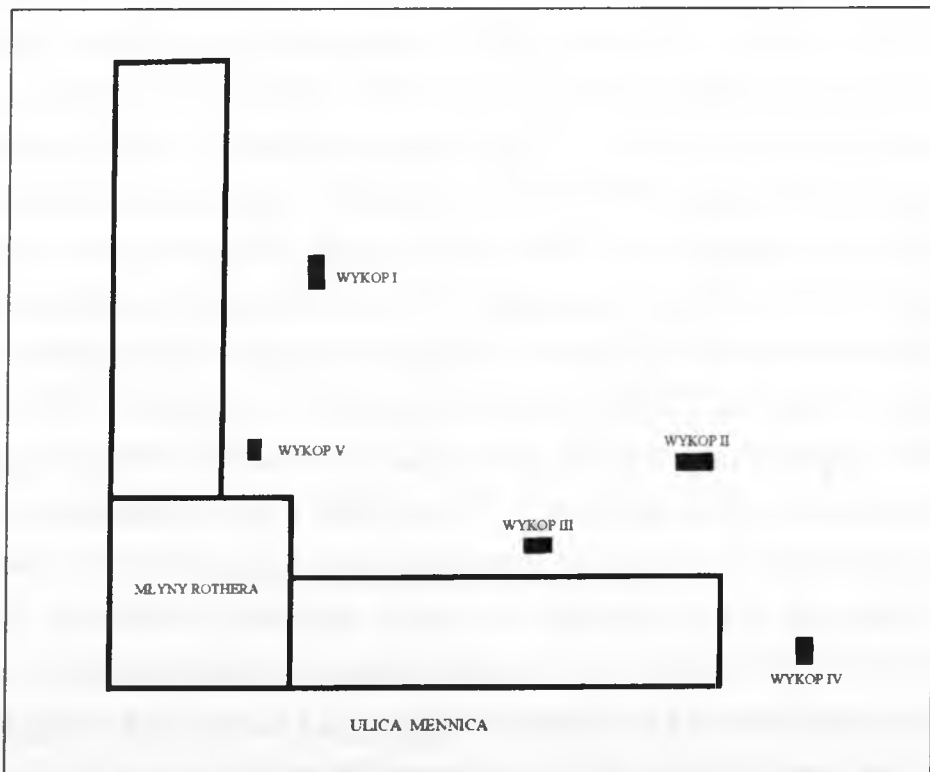
Badania nie potwierdziły znanego z przekazów archiwalnych, mającego się znajdować na terenie młynów, cmentarzyska kultury pomorskiej (stan. 61)⁹, którego lokalizację na tak podmokłym terenie można uznać za mało prawdopodobną.

Charakter stanowiska: Nawarstwienia osadnicze związane z historyczną dzielnicą Okole.

Inwentarz: 2 116 fragmentów naczyń glinianych, 60 fragmentów kafli, 266 fragmentów kości zwierzęcych, 124 fragmenty szkieł (okienne i zasobowe), 16 fragmentów cybuchów fajek jednorodnych, 16 przedmiotów z żelaza, 26 fragmentów skór (obuwie), 48 fragmentów dachówek.

Chronologia: XVI–XX w.¹⁰

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Ryc. 7. Lokalizacja stan. 550 z zaznaczonymi wykopami.

Bydgoszcz, stan. 555, „Multikino”.

Okoliczności: Badania sondażowe w związku z budową „Multikina” na obszarze ograniczonym ulicami: Garbary/Królowej Jadwigi/Focha/Jackowskiego w latach 2000–2001. Założono dwa rowy sondażowe przecinające po linii E–W i S–N planowany teren zabudowy, a następnie dwanaście wykopów o zmiennych wymiarach. W trakcie prowadzenia prac we wszystkich przebadanych odkrywkach ziemnych wydzielono dwie warstwy – humus i żółty (jasny) piasek. W wykopach w warstwie humusu stwierdzono obecność kilkuset fragmentów porcelany, kamionki oraz kafli płytowych, które datować można na II poł. XIX–I poł. XX w. (materiał ten zhałdowano). W znajdującej się pod humusem warstwie jasnożółtego piasku zarejestrowano ślady osadnictwa paleolitycznego i mezolitycznego, fragmenty ceramiki pradziejowej (prawdopodobnie grobowej), średniowiecznej i nowożytnej. W żadnym z wykopów nie natrafiono na ewidentne obiekty archeologiczne. Wyjątek mogą stanowić obiekty 1 i 3 w wykopie I (obiekt 1 – okrągły w rzucie, cylindryczny w przekroju, wypełniony szarym piaskiem; obiekt 3 – owalny w rzucie, jamowy w przekroju, wypełniony żółtym piaskiem), w których stwierdzono obecność nielicznych fragmentów ceramiki kultury pomorskiej. Najciekawszych informacji dostarczył wykop VI. Poza licznymi małymi fragmentami ceramiki pradziejowej i średniowiecznej znaleziono duży fragment wylewu i brzuśca popielnicy, której kształt pozwolił przybliżyć fazę chronologiczną funkcjonującego tu w przeszłości domniemanego cmentarzyska ludności kultury pomorskiej na HaD/WLa. Na podstawie uzyskanych wyników badań stwierdzono, że w okresie HaD/WLa mogło być zlokalizowane na badanym obszarze cmentarzysko o formie grobów jamowych popielnicowych. Potwierdzają to znaleziska archiwalne, informując o istnieniu w najbliższej okolicy 4 stanowisk o charakterze sepulkralnym, w tym 3 związanych z kulturą pomorską. Informacje pochodzą ze źródeł XIX-wiecznych, w większości przypadków nie zawierających precyzyjnych lokalizacji: 1. przy ul. Grunwaldzkiej; 2. Około, na terenie zabudowań folwarcznych. Kolejne stanowisko wzmiankowane przez Potemskiego, jako odkryte przy budowie drogi, można na podstawie starszej literatury lokalizować w ciągu ul. Granicznej. Kolejna faza osadnicza dotyczy okresu późnego średniowiecza i stanowi cenną informację o stosunkowo wczesnym wykorzystywaniu gospodarczym terenów znajdujących się na obrzeżach lokacyjnej Bydgoszczy.

Charakter stanowiska: Cmentarzysko, późnośredniowieczna i nowożytna osada.

Inwentarz: 4 krzemienie – drapacz, rdzeń, narzędzie rylcowate, skrobacz – paleolit schyłkowy/mezolit, 2 nowożytnie krzemienie skałkowe, 134 fragmenty ceramiki kultury pomorskiej, 48 fragmentów ceramiki późnośredniowiecznej, 61 fragmentów ceramiki późnośredniowiecznej/nowożytnej, 429 fragmentów ceramiki nowożytnej, 10 fragmentów kafli, 19 fragmentów szkła, 1 fajka zachowana w całości i 3 fragmenty cybuchów, kościana okładzina, 1 przedmiot z metalu, 2 monety i pamiątkowy żeton.

Chronologia: Paleolit schyłkowy, mezolit, HaD/WLa, XIV/XV–XIX/XX w.¹¹

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 591, ul. Czartoryskiego (zaplecze Klubu Nauczyciela).

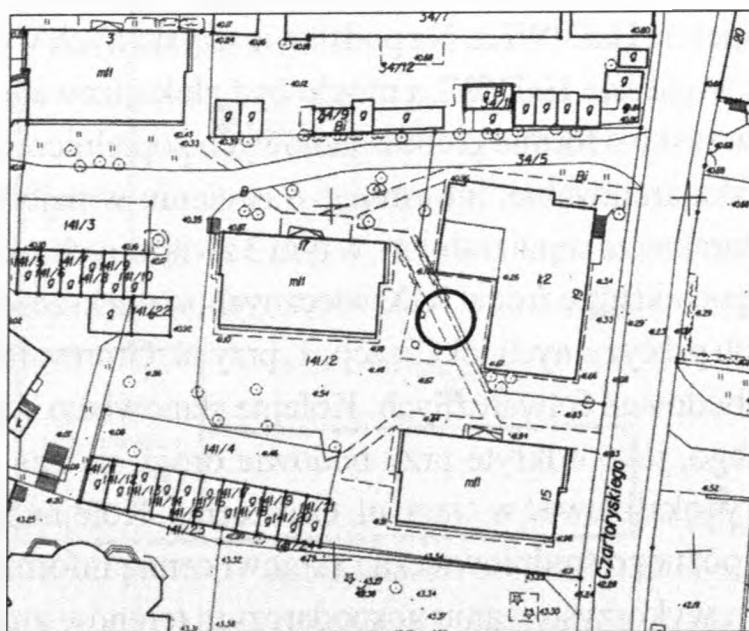
Okoliczności: Przypadkowa obserwacja prowadzonych prac ziemnych w 2001 r. Z profilu wykopu (z nawarstwień kulturowych o miąższości 0,8–1 m) i hały zebrano fragmenty naczyń glinianych.

Charakter stanowiska: Warstwy osadnicze związane z Przedmieściem Poznańskim.

Inwentarz: 17 fragmentów naczyń glinianych (redukcyjna, utleniająca i szklwiona), 1 fragment szkła.

Chronologia: XVI–XVIII w.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Ryc. 8. Przybliżona lokalizacja stan. 591.

Bydgoszcz, stan. 592, ul. Dolina 2 (plac Poznański).

Okoliczności: Przypadkowa obserwacja prowadzonych prac ziemnych w 2001 r.

Charakter stanowiska: Warstwy osadnicze związane z Przedmieściem Poznańskim (przemieszane).

Inwentarz: 18 fragmentów naczyń glinianych (redukcyjne, w tym 2 fragmenty szkliwione – trójnóżki), 1 nowożytna, całkowicie skorodowana miedziana moneta.

Chronologia: XIV–pocz. XVI w.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 593, ul. Pomorska nr 76.

Okoliczności: Budowa kanalizacji telefonicznej w 2001 r. Głębokość wykopu 0,8 m. Pod chodnikiem przemieszany piasek z gruzem ceglany i liczne luźne kamienie pochodzące z nieistniejącego obecnie bruku.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: 2 fragmenty naczyń glinianych (utleniający i redukcyjny).

Chronologia: XVII w.¹²

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz – Fordon, stan. 563, ul. Bydgoska (odcinek Rynek – synagoga, punktowe wykopy w ul. Piekary, Targowisko, Modrzewskiego, Korzeniowskiego, Patrolowa).

Okoliczności: Badania ratownicze w 2001 r. w związku z budową kanalizacji deszczowej.

Charakter stanowiska: Warstwy osadnicze miasta Fordonu; nawarstwienia ulic. Prace przyczyniły się do rozpoznania miąższości nawarstwień kulturowych związanych z użytkowanymi obecnie ulicami. Pozwoliły wstępnie określić chronologię osadnictwa miejskiego i związanego z tym rozwoju przestrzennego miasta w poszczególnych okresach historycznych. Miąższość warstw kulturowych wahała się od ok. 0,8–1 m w okolicy Rynku do ok. 2 m w rejonie synagogi. Nawarstwienia późnośredniowieczne zarejestrowano w rejonie ul. Bydgoskiej nr 1, 15, 16, 25? oraz na skrzyżowaniu ulic Korzeniowskiego i Piekary. Uchwycono kolejne etapy użytkowe ul. Bydgoskiej w postaci bruków, próchnicy (faszyny) i niwelacyjnych warstw

piasków. Na podstawie uzyskanych wyników badań można sądzić, że najintensywniejsze osadnictwo miejskie w okresie nowożytnym (XVI–XVIII w.) rozwijało się nie w okolicy Rynku i kościoła p.w. św. Mikołaja, lecz w dzielnicy żydowskiej, z synagogą, której to mieszkańcy w tym czasie stanowili zdecydowaną większość populacji miasta.

Inwentarz: 2 526 fragmentów naczyń glinianych, 8 fragmentów kamionki (Niemcy), 28 fragmentów kafli, 206 fragmentów szkielek (butelki zasobowe, apteczne, kieliszki, szklane pieczęcie), 3 szklane pieczęcie, 353 fragmenty kości zwierzęcych, 14 fragmentów cegły/dachówki, 20 fragmentów skór (obuwie), 4 fragmenty polepy, 4 fragmenty płytek posadzkowych, 1 spiek, ok. 40 fragmentów fajek (jednorodne i złożone), przedmioty z żelaza, ołowiu i drewna.

Chronologia: XV–XIX w.¹³

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz, stan. 594, Węzeł Zachodni (ul. Grunwaldzka, w pobliżu ośrodka zdrowia).

Okoliczności: Badania powierzchniowe autora w 2001 r., poprzedzające budowę Węzła Zachodniego.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki.

Chronologia: Neolit /wczesna epoka brązu.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

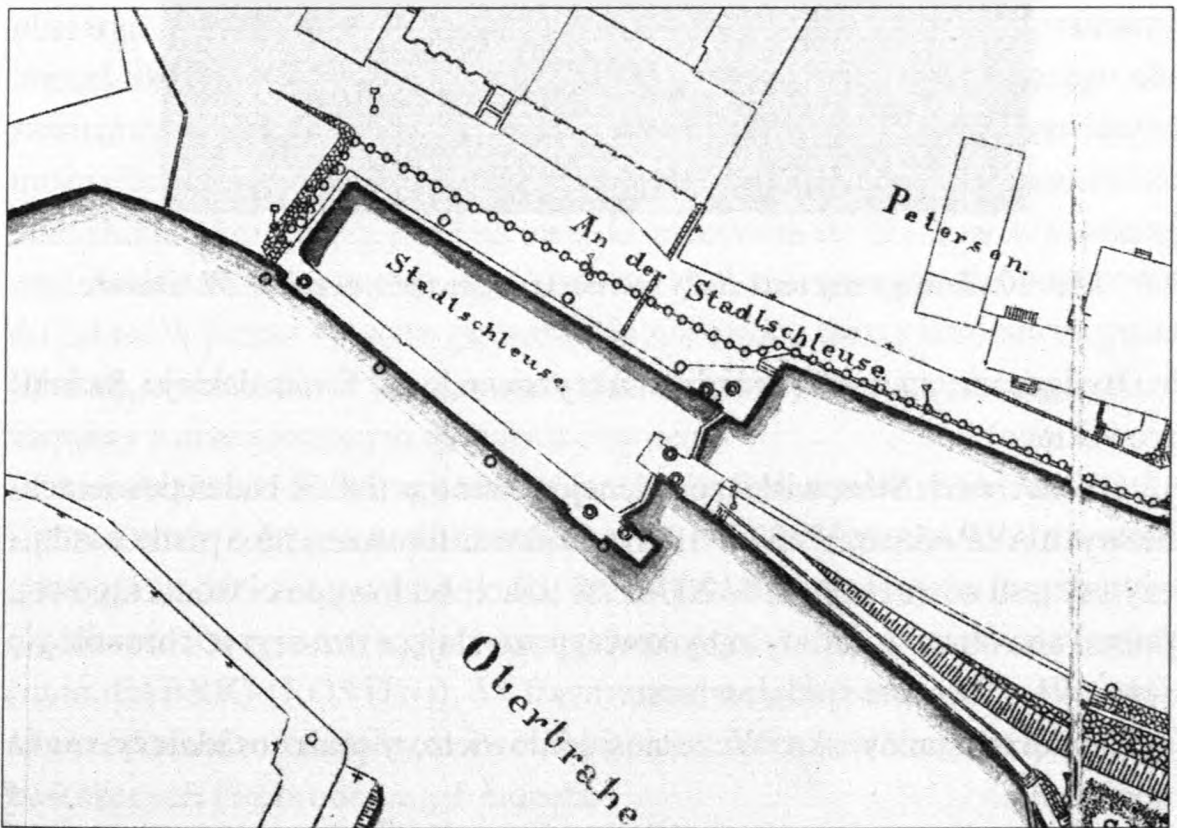
Bydgoszcz, stan. 577, Śluza Miejska.

Okoliczności: W trakcie prac kanalizacyjnych w 2003 r. natrafiono na relikty zasypanej i obecnie nieużytkowanej śluzy miejskiej, tzw. trapezowatej. Badaną śluzę wybudowano w latach 1882–1884 z kamienia i cegły, nadając jej kształt trapezowaty, wcześniej niespotykany. Komora śluzowa miała kształt trapezu o długości ramienia wschodniego i zachodniego 45,5 m, z jedną szeroką głową o szerokości 16,2 m oraz z węższą ścianą północną (bez głowy) o szerokości 10,5 m. Śluza miała jedną głowę o dwu wrotach. Była to już szósta konstrukcja śluzy miejskiej, tym razem przesunięta w kierunku północnym w stosunku do rozwiązań wcześniejszych. Przesunięcie nowej konstrukcji śluzy miało na celu ochronę jej przed bystrym nurtem

Brdy i prądami, będącymi efektem zlokalizowania w jej sąsiedztwie jazu i ujścia kanału. Obecne jej usytuowanie kolidowało z zaprojektowanym przebiegiem sieci kanalizacyjnej i spowodowało do odsłonięcia jej ściany wschodniej i północnej. Wykonano dwa punktowe wykopy, odsłaniające zewnętrzne i wewnętrzne lica ścian. Korona muru ściany zachodniej, wyłożona granitowymi płytami, widoczna jest na powierzchni gruntu i służy obecnie jako chodnik. W dokonanych odkrywkach sporządzono dokumentację rysunkową i fotograficzną. Wewnętrzne lica ścian wykonano z cegły licówki o wym. 25/25,5 x 11/11,5 x 6 cm. Koronę muru, analogicznie jak w widocznej obecnie koronie ściany zachodniej, wykonano z granitowych, od strony zewnętrznej oszlifowanych płyt o szer. 77–78 cm. Od strony zewnętrznej zaobserwowano obecność kilku ceglanych odsadzek.

Charakter stanowiska: Śluza Miejska.

Chronologia: 1882–1884¹⁴.

Ryc. 9. Śluza Miejska na planie z 1891 r.

Ryc. 10. Zewnętrzny mur śluzy w trakcie przewiercania. Fot. W. Siwiak.

Bydgoszcz, stan. 491 (okolica skrzyżowania ul. Smukalskiej i Szamarskiego).

Okoliczności: Stanowisko zewidencjonowano w trakcie badań powierzchniowych AZP arkusz 37–37 w 1996 r. i zakwalifikowano jako punkt osadniczy z okresu nowożytnego. W 2004 r., w trakcie budowy sieci wodociągowej, pozyskano nowe materiały zabytkowe, pozwalające rozszerzyć chronologię stan. 491 o wczesne średniowiecze.

Charakter stanowiska: Wczesnośredniowieczny punkt osadniczy, osada nowożytna.

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej, 17 fragmentów ceramiki nowożytnej (łącznie 26).

Chronologia: Wczesne średniowiecze (późne fazy), nowożytność¹⁵.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Bydgoszcz – Fordon, stan. 580, ul. Bydgoska 12–14.

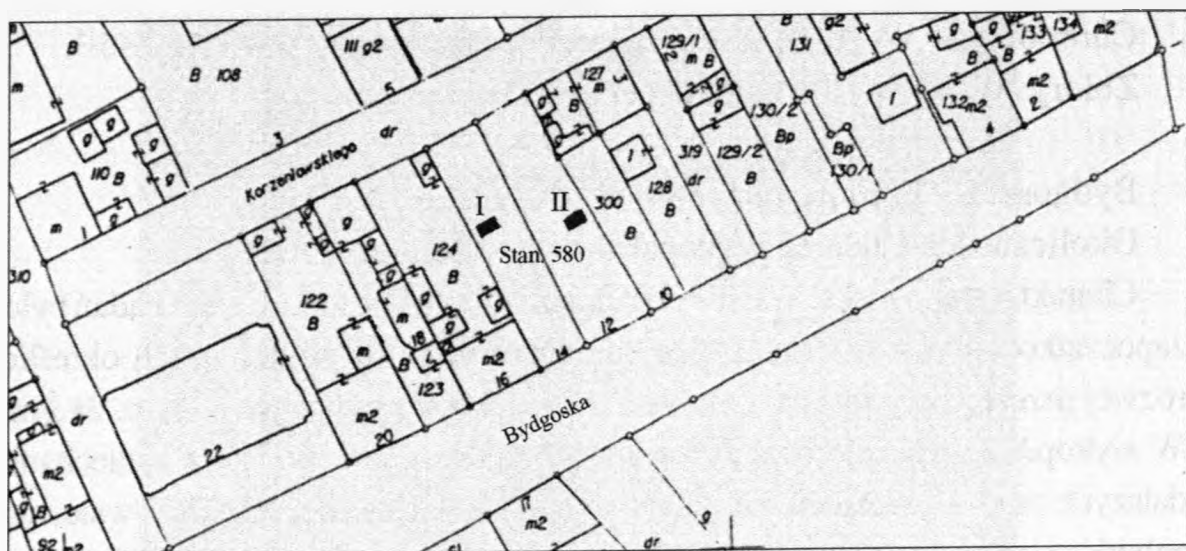
Okoliczności: Badania wykopaliskowe w 2004 r.

Charakter stanowiska: Warstwy osadnicze miasta Fordonu. Celem badań było zapoczątkowanie systematycznych prac archeologicznych, mających określić rozwój przestrzenny miasta. Założono dwa wykopy sondażowe o wym. 2x3 m. W wykopie I wyeksplorowano 3 warstwy mechaniczne, po czym zaniechano dalszych prac. W warstwie III natknięto się na pozostałości XIX/XX-wiecznej zabudowy w postaci zagruzowanych piwnic i fundamentów ceglanych. Rejestrowanie w warstwie I i II ceramiki, szkielek i fragmentów fajek datowanych na okres XVII–XVIII w. można wytłumaczyć faktem wykorzystywania w 2001 r. terenu badań jako miejsca magazynowania ziemi w trakcie budowy kanalizacji deszczowej w ciągu ul. Bydgoskiej (stan. 563). W wykopie II odsłonięto nienaruszone nawarstwienia, sięgające swymi początkami przełomu XV i XVI w., z którym to czasem łączyć można pojawienie się osadnictwa miejskiego na badanym obszarze. Z najstarszej fazy osadnictwa nie odsłonięto żadnych konstrukcji mieszkalnych ani gospodarczych. Intensyfikacja użytkowania badanego obszaru przypada dopiero na stulecia następne: XVII–XVIII w., z którymi łączyć można liczne warstwy pożarowe, związane z funkcjonującymi w tym okresie budynkami o konstrukcji szachulcowej. O intensywności użytkowania badanej części miasta świadczy miąższość nawarstwień kulturowych, dochodzących do 2,4 m. W jednej z warstw pożarowych znaleziono szeląg koronny Augusta III Sasa, a w warstwie II – bruku, wtórnice wykorzystany granitowy kamień żarnowy z przewierconym okrągłym otworem.

Inwentarz: 1 313 fragmentów naczyń glinianych (m.in. kamionka i porcelana), 2 fragmenty ceramiki z przewierconymi wtórnice otworami (ciężarki?), 205 fragmentów kafli, 25 fragmentów polepy, 6 fragmentów dachówek, 3 fragmenty cybuchów i główek fajek jednorodnych i złożonych (m.in. FABRIQ [ROSTIN]), 58 fragmentów szkielek (zasobowe i okienne), 14 przedmiotów z metalu (m.in. miedź, ołów, żelazo), 60 fragmentów kości zwierzęcych (1 obrobiona), 1 moneta.

Chronologia: XV/XVI–XIX/XX w.¹⁶

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

Ryc. 11. Lokalizacja stan. 580 z zaznaczonymi wykopami.

Bydgoszcz, stan. 586, ul. Żmudzka.

Inwentarz: Follis, Justynian I (527–565).

Okoliczności: 12.01.2005 r. W trakcie spaceru, na zakręcie ul. Żmudzkiej (na wysokości znajdującego się po przeciwnej stronie ulicy budynku nr 30), na trawniku w przepłukanej deszczem bryłce gliny. Dwa tygodnie wcześniej w miejscu tym wykonano interwencyjny wykop wodociągowy o głębokości dochodzącej do 2 m. Pod warstwą humusu (czarnoziem) znalazca zarejestrował wyłącznie warstwy gliny. Przeprowadzone następnie poszukiwania powierzchniowe nie przyczyniły się do znalezienia dalszych monet ani jakichkolwiek fragmentów naczyń ceramicznych. Brak jest informacji o znajdowaniu w tej okolicy odpowiadającego chronologicznie monecie materiału ceramicznego i innych zabytków. W odległości kilkuset metrów odnotowano obecność osadnictwa wczesnośredniowiecznego i pradziejowego (stan. 595) oraz znalezisko nowożytnego skarbu monet z XVII w. z ul. Curie-Skłodowskiej (stan. 96) i półgrosza Jana I Olbrachta (1492–1501) w okolicy ronda Fordońskiego (stan. 68).

Znalezca: Dariusz Szymański.

Metrologia: śr. 4,3–4,45 cm, waga 20,134 g. Na obrzeżu widoczne ślady justowania (w postaci pionowych zacięć) na całym jego obwodzie. Na monecie patyna (kupryt). Poza dookólnym, pogrubionym (wypukłym) otokiem, na wysokości lica władcy pęknięcie (niewielkie), wchodzące w otok. Widoczne zarówno na awersie, jak i rewersie.

Av. Wizerunek władcy en face, pomiędzy twarzą dwa krzyże. W otoku dookólna legenda ONIVSTINI ANVSPRAVI.

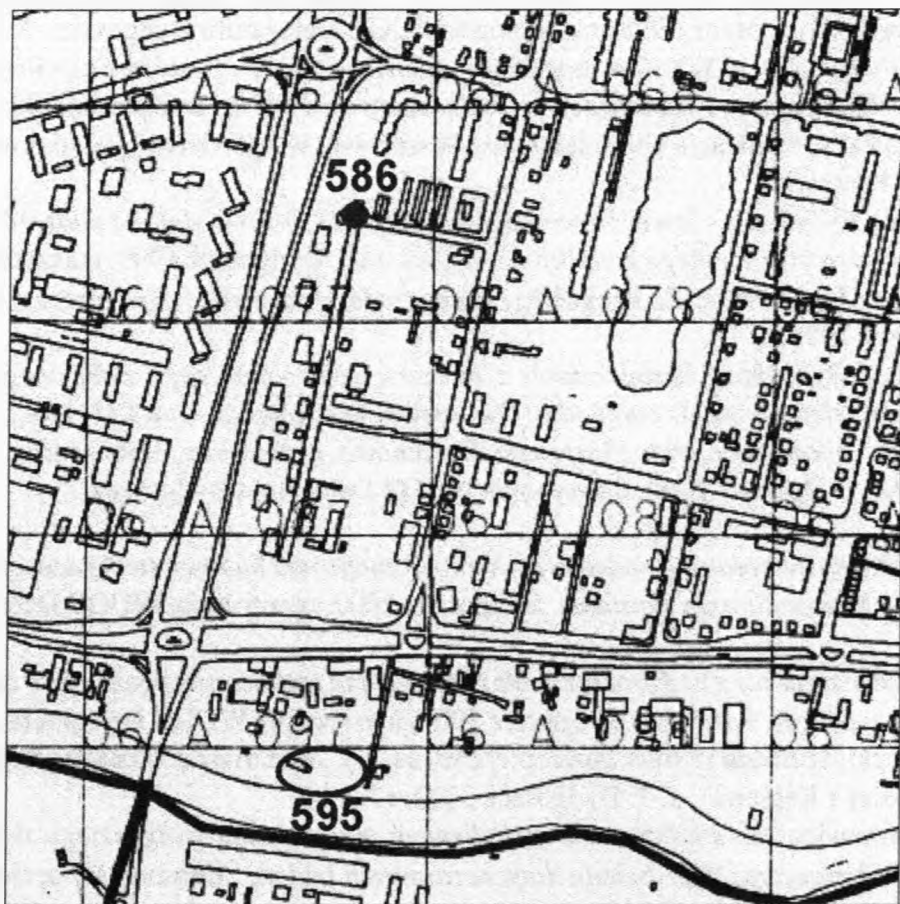
Rev. Oznaczenia nominału M (follis), nad którym krzyż. Po bokach zapis daty ANNO XII. U dołu podpis mennicy NIK (Nikomedea)¹⁷.

Charakter stanowiska: Ślad osadnictwa.

Zbiory: Znalazca.

Ryc. 12. Follis Justyniana I z ul. Żmudzkiej. Fot. W. Siwiak.

Ryc. 13. Lokalizacja stan. 586 i 595.

Bydgoszcz, stan. 595, ul. Żabia (nad Brdą).

Okoliczności: Badania powierzchniowe autora w 2005 r. po przeprowadzonych pracach ziemnych związanych z budową kanalizacji sanitarnej i przepompowni ścieków (ryc. 13).

Charakter stanowiska: Osada.

Inwentarz: 107 fragmentów ceramiki, 1 fragment dachówki.

Chronologia: Ha/La; wczesne i późne średniowiecze oraz nowożytność, które łączyć można ze wzmiankowaną po raz pierwszy w 1301 r. w źródłach pisanych osadą Bartodzieje.

Zbiory: WUOZ w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz.

-
- ¹ T. Zajączkowska, W. Siwiak, *Bydgoszcz – Szwederowo Zachód. Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych na trasie przebiegu kanalizacji telefonicznej*, Bydgoszcz 1998, maszynopis w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura Bydgoszcz (dalej cyt. maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz).
 - ² Tychże, *Bydgoszcz stanowisko 533/ul. Jagiellońska na odcinku od ul. Gdańskiej do ronda Jagiellonów*, Bydgoszcz 1998, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz; K. Bartowski, *Rozwój Bydgoszczy w XIX w. a zaopatrzenie miasta w wodę i problemy kanalizacyjne*, [w:] *Historia Wodociągów i Kanalizacji w Bydgoszczy do 1945 r.*, Bydgoszcz 2004, s. 50 i n., gdzie projekt i lokalizacja zbiornika wody deszczowej w sąsiedztwie południowej elewacji kościoła Klarysek.
 - ³ W. Siwiak, *Bydgoszcz – Szwederowo Zachód (Etap III). Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych na trasie przebiegu kanalizacji telefonicznej*, Bydgoszcz 1999, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz; Z. Biegański, *Mniejszość żydowska w Bydgoszczy 1920–1939*, Bydgoszcz 1999, s. 16.
 - ⁴ W. Siwiak, *Bydgoszcz. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego związanego z budową kanalizacji telefonicznej w ciągu ulic: Dworcowa, Warszawska, Unii Lubelskiej, Fredry, Sowińskiego, Śniadeckich, plac Piastowski, Bocianowo, Hetmańska, Mazowiecka, Chrobrego, Pomorska*, Bydgoszcz 2000, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
 - ⁵ Tamże.
 - ⁶ W. Siwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad budową sieci gazowniczej wzdłuż ul. Wyzwolenia w Starym Fordonie*, Bydgoszcz 2000, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
 - ⁷ Tenże, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad budową sieci gazowej w ciągu ul. Fordońskiej w Starym Fordonie*, Bydgoszcz 2000, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
 - ⁸ M. Zabłocki, *Militaria ze średniowiecznej Bydgoszczy*, „Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu”, z. 7, Bydgoszcz 2002, s. 18 i n.
 - ⁹ E. Dygaszewicz, *Ze studiów nad zasiedleniem mezoregionu bydgoskiego w pradziejach i czasach historycznych w świetle dotychczasowych badań*, „Komunikaty archeologiczne”, t. VI, Bydgoszcz 1994, s. 20, 28.
 - ¹⁰ W. Siwiak, *Bydgoszcz st. 550. Wyspa Młyńska – Młyny Rothera. Dokumentacja z badań*, Bydgoszcz 2000, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.

- 11 Tenże, *Bydgoszcz. Dokumentacja z badań archeologicznych na stanowisku 555*, Bydgoszcz 2001, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz; Cz. Potemski, *Pradzieje Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego*, Bydgoszcz 1963, s. 72, 84; K. Mandelt, *Steinkistengrab in Okollo bei Bromberg*, *Jahrbuch der Historischen Gesellschaft für den Netzedistrikt zu Bromberg*, Bromberg 1891, s. 84.
- 12 A. Siwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad budową sieci telefonicznej w dzielnicy Śródmieście w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2001, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
- 13 A. Siwiak, W. Siwiak, *Dokumentacja z badań ratowniczych na stan. 563 w Bydgoszczy – Fordonie*, Bydgoszcz 2001, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz; A. Siwiak, *Badania ratownicze w Fordonie w latach 2000–2001, Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2000–2002. Abstrakty*, Biskupin 2003, s. 40; W. Siwiak, *Jeszcze o szklanych pieczęciach z Fordonu nad Wisłą*, „Kw. HKM”, nr 1, 2003, s. 59–62.
- 14 Tychże, *Dokumentacja z badań na stan. 577. Śluza Miejska*, Bydgoszcz 2003, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
- 15 A. Siwiak, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad budową sieci wodociągowej w ulicy Piaski*, Bydgoszcz 2004, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
- 16 W. Siwiak, *Bydgoszcz – Fordon stan. 580. Dokumentacja z badań archeologicznych przy ulicy Bydgoskiej 12–14 w Starym Fordonie w 2004 r.*, Bydgoszcz 2004, maszynopis WUOZ Delegatura Bydgoszcz.
- 17 W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini*, t. 1, Wiedeń 1973, tabl. 22, nr 112 (przy oznaczeniu mennicy dodatkowa litera M – NIKM), nr 113a¹ (dodatkowe O – NIKO).